

II. ARTYKUŁY, OMÓWIENIA, MATERIAŁY

Lud, t. 65, 1981

JERZY ADAMCZEWSKI

ETNOGRAFIA W BUŁGARII

UWAGI WSTĘPNE

Dorobek polskiej etnografii w zakresie bułgarystyki jest bardzo szczupły i w większości przypadkowy. Do II wojny całość prac dotyczyła zagadnień etnopolitycznych, natomiast etnografia sensu stricto, a więc studia nad kulturą, były wówczas znikome. Znajdujemy ledwie kilkanaście artykułów i recenzji na tematy folklorystyczne lub dotyczące zwyczajów ludowych Bułgarii. Dopiero badania terenowe K. Moszyńskiego i J. Obrębskiego w latach 1927 i 1928 w Bułgarii wniosły realny materiał empiryczny, włączony do dzieła K. Moszyńskiego *Kultura ludowa Słowian*.

Po 1945 roku najważniejszym wydarzeniem było wydanie w 1965 roku, w polskim przekładzie Kole Simiczijewa, pracy Christo Wakarelskiego *Etnografia Bułgarii*, ukazującej obraz tradycyjnej bułgarskiej kultury ludowej do 1944 roku. Praca stwarza jednocześnie możliwości prześledzenia procesu rozwarstwienia tej kultury. Ukazanie się tego dzieła w języku polskim było ważkim wydarzeniem w dziejach nauki polskiej, gdyż pogłębiło ono nurt etnograficznych studiów sławistycznych.

Artykuł niniejszy jest wynikiem zainteresowań autora pogłębianych miesięcznym pobytem w Instytucie Etnografii i Muzeum w Sofii. Zebrany w czasie pobytu w Instytucie materiał został wykorzystany w pracy magisterskiej „Etnografia Bułgarii i jej problemy”, napisanej pod kierunkiem prof. dr Józefa Burszty w Katedrze Etnografii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu w 1980 roku. Niniejszy artykuł stanowi syntezę tej pracy.

GENEZA I DZIEJE ETNOSU BUŁGARSKIEGO

Proces wyodrębniania się przodków plemiennych narodu bułgarskiego rozpoczął się już w pierwszych stuleciach naszej ery. Analiza okresu wędrówek ludów pozwoliła wysunąć wniosek, iż Bułgarzy reprezen-

tują naród południowosłowiański, który wykształcił się na obszarach objętych falą migracji sklawińsko-antyjskiej wywodzącej się z południowo-wschodniego ugrupowania Prasłowian.

Dzisiejszy naród bułgarski powstał w wyniku dyferencjacji Słowian napływających do wschodniej części Półwyspu Bałkańskiego od końca V wieku naszej ery oraz różnych grup etnicznych ludności indoeuropejskiej, zajmujące te obszary prawdopodobnie od dwu tysiącleci. Prasłowiańską ludność miejscową w połowie pierwszego tysiąclecia naszej ery tworzyli: Dako-Mezyjczycy, Trakowie, Grecy i Macedończycy.

Osiedlanie się Słowian napływających w ciągu VI i VII w. na Półwysep Bałkański spowodowało początek krystalizacji stosunków etnicznych. W drugiej połowie VII w. nastąpiła kolejna fala ekspansji. Tym razem byli to Protobułgarzy — spokrewnieni z huńsko-tatarskim odłamem wielkiej rodziny ludów tureckich — pod wodzą chana Asparucha. Utworzyli oni sojusz ze Słowianami w 681 roku, co dało początek państwu bułgarsko-słowiańskiemu.

Kolebką narodu i państwa bułgarskiego były tereny między Dunajem a Starą Płaniną, które zawsze stanowiły trzon terytorialny państwa bułgarskiego (Maruszczak, s. 83).

Naród bułgarski powstał w wyniku asymilowania i sławizacji miejscowej ludności dako-mezyjskiej i trackiej, przede wszystkim na drodze pokojowego współżycia. Świadczy o tym m. in. struktura antropologiczna mieszkańców dzisiejszej Bułgarii (Czekanowski, 1967), zachowanie się toponimii dako-mezyjsko-trackiej (Maruszczak, 1971) oraz przetrwanie tradycji antycznej sztuki (Mołe, 1962). Dla ostatecznej sławizacji decydujące znaczenie miała chrystianizacja w 865 r., wprowadzenie języka słowiańskiego do liturgii i powstanie piśmiennictwa słowiańskiego. Proces asymilowania przez Słowian zarówno miejscowej ludności dako-trackiej, jak i Protobułgarów, doprowadził do powstania słowiańskiego etnosu bułgarskiego, którego nie była w stanie złamać nawet pięciowiekowa niewola turecka.

Narastający w XVIII w. kryzys i ostateczny upadek tureckiego, lennego systemu spahijskiego doprowadził do wykształcenia się początków kapitalizmu. Rozpoczął się wówczas proces rozwarstwienia klasowego ludności bułgarskiej spowodowany nowym systemem produkcji towarowej i obrotem pieniężnym.

Wybuch wojny rosyjsko-tureckiej w 1877 r. doprowadził w następnym roku do wyzwolenia Bułgarii. Na wyzwolonych z niewoli terenach bułgarskich nastąpiły znaczne zmiany etniczne. Odbywała się wówczas wielostronna wymiana ludności między Bułgarią, Turcją i Grecją. Podobne migracje miały miejsce i po II wojnie światowej, co spowodowało, że

obecnie udział mniejszości narodowych w granicach politycznych Bułgarii wynosi już tylko 12% — wobec 23% w 1900 r., z czego najwięcej stanowią Turcy — ok. 9% i Cyganie 5% (Byczkowski, s. 106).

KSZTAŁTOWANIE SIĘ BUŁGARSKIEJ KULTURY LUDOWEJ

Z procesem powstania i historią etnosu bułgarskiego nierozzerwalnie związane są dzieje kultury ludowej. Jest ona rezultatem integracji kultury ludności antycznej, kultury Słowian i Protobułgarów. Ze wszystkich złożonych procesów etnogenetycznych, zderzeń i zmieszkań różnych składników etnicznych i kompleksów kulturowych żywioł słowiański wyszedł zwycięsko, lecz jego kultura została wzbogacona wieloma pierwiastkami obcego pochodzenia (Wakarelski, 1965). Generalizując można stwierdzić, iż bułgarska kultura ludowa jest kompilacją słowiańskich i niesłowiańskich komponentów kulturowych ze znaczną przewagą tych pierwszych.

Kultura ta wykształciła się w okresie między VI a IX w., w czasie powstania i konsolidacji etnosu bułgarskiego. Wprowadzenie w IX w. nowej religii doprowadziło do zróżnicowania na kulturę klasy feudalów-bojarów i na kulturę ludu. Ta druga zachowała swój słowiański charakter również w okresie panowania tureckiego w XIV - XIX w. Z chwilą likwidacji klasy feudalów świeckich podczas niewoli tureckiej, kultura ludu stała się kulturą narodową, homogeniczną, tym bardziej, że była fundamentem świadomości o odrębności narodowej Bułgarów. Była ona zastygłą magmą społeczno-kulturową, ograniczającą do minimum możliwości oddziaływania kultury tureckiej. Spetryfikowane formy społeczne broniły spójności Bułgarów i ich kultury. Homogenizacja kultury doprowadziła do stworzenia modelu kultury o wysokim stopniu integracji, całkowicie zaspokajającej potrzeby całej ludności. Odizolowana od tureckich penetracji, była ona kompleksem tradycyjnych elementów przekazywanych tylko drogą prostych kontaktów międzyludzkich.

W połowie XVIII w., z chwilą pojawienia się symptomów kapitalizmu, zapoczątkowany został proces rozwarstwienia klasowego dość jednorodnej dotąd ludności. Kultura ludowa, jako system zaspokajający dotychczas potrzeby całego społeczeństwa, przestała obejmować swoim zasięgiem wszystkie kręgi społeczne. Z chwilą tą rozpoczął się proces obumierania kultury chłopskiej. Funkcjonowała ona już jedynie wśród ludności wiejskiej, nie obejmowała natomiast wyższych warstw społecznych w mieście.

W okresie międzywojennym, pod wpływem wielopłaszczyznowych

kontaktów z miastem oraz coraz bardziej intensywnego oddziaływania kultury masowej, wystąpił na wsi bułgarskiej zdecydowany regres tradycyjnej kultury ludowej. Impakt kultury miejskiej na wieś objął przede wszystkim młode pokolenie. Dotarcie kapitalizmu i kultury masowej doprowadziło do rozkładu dotychczasowej jednolitej społeczności wiejskiej jako zbiorowości połączonej tradycyjną więzią społeczną. Naruszenie tej więzi doprowadziło do dezintegracji tradycyjnej społeczności wiejskiej.

Po II wojnie światowej kultura ludowa przeżywa głęboki kryzys i ulega tak szybkiemu rozkładowi, że staje się zespołem coraz bardziej niśnianych przeżytków. Wiąże się to z faktem zaspokojenia potrzeb współczesnego człowieka przez egalitarną kulturę narodową mającą do dyspozycji wszelkiego rodzaju instytucje, organizacje i sztukę profesjonalną (teatr, kino, radio, TV).

W sytuacji rozpadania się tradycyjnej kultury ludowej pojawia się zjawisko folkloryzmu. Jest on kompilacją różnych przetransponowanych aspektów folkloru przeniesionych w zupełnie inne środowisko, co powoduje, że jest on różny od autentycznego. Na miejsce ustępujących relikwów wchodzi nowe zjawiska, nowe wartości i wzory kultury. Następuje przetworzenie tradycji i adaptacja jej do współczesnych warunków. Typowym tego przykładem jest współczesny, bułgarski system świąt. Na podstawie niektórych tradycyjnych świąt, jak Trifonden czy Georgewden, powstają nowe święta związane z życiem kooperatywnej wsi. Procesy takie są zresztą charakterystyczne dla wszystkich społeczeństw industrialnych i urbanizujących się.

POCZĄTKI I ROZWÓJ ZAINTERESOWAŃ BUŁGARSKĄ KULTURĄ LUDOWĄ DO POWSTANIA DYSCYPLINY NAUKOWEJ

Zainteresowania własną kulturą ludową pojawiły się w Bułgarii w pierwszej połowie XIX wieku. Początki zainteresowań etnograficznych wiązały się z walkami o niepodległość w drugiej połowie XVIII wieku. Narody uciemiężone szukały uzasadnień swych dążeń separatystycznych w stosunku do krajów nad nimi panujących właśnie w kulturze ludowej, gdzie pierwiastki autentyczne, rodzime, były różne od kultury zaborców. Kultura ludowa uważana była za „nurt najbardziej trwały i rodzimy, dający oparcie dążeniom do samodzielności” (Zadroznyńska-Barącz, s. 208).

Urzeczywistnienie tych idei nastąpiło już na początku XIX wieku, kiedy to pojawiła się idea ludowości. Fala romantyzmu z jego fascynacją ludem, która opanowała cały kontynent, a która w krajach podbitych została podbudowana jeszcze wiarą w „czystość i nieskażenie”

własnej kultury ludowej, stała się decydująca dla podjęcia, oczywiście jeszcze nie naukowych, badań w tej dziedzinie.

Na pierwszą połowę XIX wieku przypada początek i rozwój bułgarskiego ruchu kulturowego o charakterze narodowym. Pierwszym wielkim ideologiem był ojciec Paisij z klasztoru Chilendarskiego, autor *Istorii Sławenobyłgarskoj* (1762). W roku 1824 ukazał się drukiem pierwszy elementarz bułgarski, a w 1835 r. została założona w Gabrowie pierwsza bułgarska szkoła świecka. Od 1855 roku zaczęto zakładać ludowe świetlice-czytelnie (*czytaliszta*), które odegrały olbrzymią rolę w procesie krzewienia oświaty i kultury.

Najstarsze, znane bułgarskie pieśni ludowe, pochodzą z XVI w. Znajdują się one w starym rękopisie z Kosturska, napisanym alfabetem greckim. Równie interesujący jest inny zbiór pieśni pochodzący z XVIII w. Twórca tego zbioru pozostał anonimowy, wiadomo tylko, iż z pochodzenia był on Niemcem, a żył w Austro-Węgrach wśród Serbów i Chorwatów, między którymi byli i Bułgarzy (Dinekow, 1959, s. 83).

Zainteresowania własną, rodzimą twórczością zostały rozbudzone przez dwóch słowiańskich zbieraczy — V. Karadżicia (1787-1864) i Rosjanina J. Wenelina (1802-1839). Karadżić był pierwszym popularyzatorem bułgarskiej pieśni ludowej na terenie Słowiańszczyzny.

Wenelin, jeszcze przed swoimi badaniami w Bułgarii, postawił sobie szereg problemów badawczych obejmujących prawie całą kulturę ludową. Wytyczony plan badań nie został jednak w pełni zrealizowany, gdyż na przeszkodzie stanęła przedwczesna śmierć (1839). Wenelin interesował się również historią ludu bułgarskiego, czego wyrazem była praca z 1829 roku — *Drewnije i nymiesznije Bołgare w politiczieskom, istoriczeskom i religioznom ich odnoszenii k Rosjanom*.

Pierwszy bułgarski zbiór pieśni i przysłów wydał w 1842 r. Rosjanin I. Bogorow — *Byłgarski narodni pesni i posłowicy. Kniżka pyrwa*. Obejmowała ona 12 pieśni i 200 przysłów. A najpełniejszy zbiór bułgarskich pieśni ludowych wydał w 1855 r. w Moskwie P. A. Bezsonow — *Bołgarskije pesni iz sbornikow Wenelina, Katranowa i drugih Bołgar*. Zawierał on 152 pieśni liryczne i epickie. Większość prac z tego okresu była wyłącznie owocem zbierania materiałów w terenie. Do największych dzieł XIX wieku należy praca D. i K. Miladinowów — *Byłgarski narodni pesni* (1861), zawierająca 665 pieśni oraz opisy licznych obyczajów dorocznych, wierzeń, dalej przysłowia, gry i zagadki. Cały ten zbiór zawierał olbrzymie bogactwo materiału, ukazującego różnorodność kultury ludowej, a zwłaszcza pieśni.

Równie ważną pozycję stanowiła praca bośniackiego archeologa, S. Werkowicia (1821-1894) — *Narodnije pesnie makedonski Bułgara. Kniga pyrwa. Ženskiye pesnie*, wydana w Belgradzie. Zawierała ona 335

pieśni, głównie lirycznych, z których 270 zostało spisanych od jednej śpiewaczki ludowej — Dafiny z Prosenik. Wszystkie te pieśni były bardzo interesujące ze względu na swój język — macedońskie narzecze, które żyje do dzisiaj w ustach ludu (Dinekow, 1959, s. 100).

Pierwsze próby naukowej interpretacji zebranego materiału, dotyczącego problemu genezy ludu bułgarskiego, były dziełem G. S. Rakowskiego (1821 - 1867). Twierdził on, że „Bułgarzy doszli tutaj z Hindusami w najdalszej przeszłości, kiedy wierzyli w boga Siwę, przesiedlenie nastąpiło przed tym, kiedy rozdzieliły się plemiona awarskie w Hindustanie” (*Byłgarska starina*, 1865).

Przeciwnikiem koncepcji Rakowskiego był M. Drinow (1838 - 1906). Jego prace stanowiły początek w poznaniu etnogenezy Bułgarów. Twierdził on, że w procesie formowania się ludu bułgarskiego dominujące znaczenie miała komponenta słowiańska i za protoplastów Bułgarów uważał on Słowian, którzy na przełomie VI i VII wieku zaczęli napływać na półwysep Bałkański (Dinekow, 1959, s. 7).

Po wyzwoleniu z niewoli tureckiej w 1878 roku rozpoczęła się systematyczna i zorganizowana działalność. Naukowe podstawy zbioru materiałów etnograficznych i główne problemy prac badawczych zostały opracowane przez I. Sziszmanowa (1862 - 1928). W 1889 r. wystąpił on z programowym artykułem *Znaczenieto i zadaczata na naszata etnografija* otwierającym pierwszy tom wydawnictwa — „Sbornik za Narodni Umotworenija, Nauka i Knizhnina”. Sziszmanow nazwał ten współczesny sobie okres w historii bułgarskiej etnografii filologicznym, określając w nim główne miejsce dla badań folkloru w ścisłym jego związku z obyczajami i zwyczajami, postulując jednocześnie zjednoczenie pod pojęciem folkloru twórczości poetyckiej, ludowych obyczajów i obrzędów oraz sztuki ludowej (Sziszmanow, 1889).

Nieco później Sziszmanow zreformował przedmiot etnografii włączając w krąg jej zainteresowań kulturę materialną oraz prawo obyczajowe. Podał dwa sposoby rozumienia terminu etnografia: jeden dawał przewagę kulturze duchowej, drugi zaś preferował pojęcie etnografii jako kultury ludowej w całości. W obu przypadkach folklor stanowił nierozdzielalną część etnografii, jednakże w pierwszym przypadku na pierwszy plan wysuwano przekazy twórczości ustnej, a badaczy tego tradycyjnego sposobu transmisji kulturowej nazywano folklorystami (Sziszmanow, 1889).

Wśród zasług Sziszmanowa dla etnografii bułgarskiej wymienić trzeba stworzenie naukowych podstaw etnografii jako nauki oraz wydawanie i redagowanie periodyku „Sbornik za Narodni Umotworenija, Nauka i Knizhnina” od 1889 roku, którego przez 18 lat był głównym redaktorem. Okazał wydatną pomoc przy powstaniu Muzeum Etnograficznego

w Sofii w 1906 roku. W ciągu dziesięcioletniej pracy w terenie zebrał on 3151 pieśni, 688 bajek i baśni, 108 podań, 3046 wierzeń, 11764 przysłówia, 1176 zagadek i 372 gry dziecięce.

Generalnie rzecz ujmując, bułgarskie badania etnograficzne do końca XIX wieku polegały na zbieraniu materiałów z zakresu folkloru, przeważnie o charakterze patriotycznym. Natomiast interpretacji naukowych o charakterze syntetycznym było jeszcze bardzo mało.

ETNOGRAFIA DO DRUGIEJ WOJNY ŚWIATOWEJ

Począwszy od lat 90-tych XIX w. mamy już do czynienia z nową wartością w dziejach etnografii bułgarskiej. Powstają wtedy ośrodki naukowe o profilu etnograficznym, rozwijają działalność pierwsze periodyki, powstaje amatorski ruch ludoznawczy ujęty również w ramy organizacyjne. Zaznaczyć jednak trzeba, że etnografia jako nauka nie wyemancypowała się jeszcze z kręgu nauk humanistycznych, czego dowodem są jej liczne związki z innymi dyscyplinami naukowymi. Etnografia jako nauka nie posiadająca statusu akademickiego, musiała oprzeć swą działalność na pracy amatorów, którzy na pole badawcze ludoznawstwa przeszli z innych, samodzielnych już nauk albo całkowicie zmieniając swą specjalizację, albo też prowadząc badania etnograficzne niejako marginesowo. Szeregi etnografów zasilili literaturoznawcy (Arnau-dow), językoznawcy i historycy (Miletić i Romanski), geografowie (Zachariew) i antropolodzy.

Przedmiotem studiów była przede wszystkim tradycyjna kultura chłopska, która stawała się powoli zespołem reliktyw i archaizmów. Niezależnie od analizy pojedynczych działów kultury ludowej, dążono do etnograficznej charakterystyki poszczególnych regionów Bułgarii. Generalnie przeważała jednak amatorska mikrotematyka zbieranych materiałów. Garstka profesjonalnych etnografów rozdrabniała swoją uwagę na wielu dziedzinach badawczych i tylko naukowa metodyka, którą się posługiwali, odróżniała ich działalność od działalności amatorów, wielbicieli kultury ludowej. Można pokusić się o wyróżnienie kilku podstawowych kategorii badaczy. Do pierwszej zaliczyć można szerokie rzesze amatorów dążących do zgromadzenia możliwie jak największej ilości materiałów, nie poddawanych jednak interpretacji. Do drugiej można włączyć wybitnych zbieraczy posługujących się już metodami naukowymi. Trzecią grupę stanowiła ograniczona w zasadzie do kilku osób grupa teoretyków i komparatystów w rodzaju M. Arnaudowa i Ch. Wakarelskiego. Byli to ludzie o gruntownym przygotowaniu zawodowym i to — jak w przypadku Ch. Wakarelskiego — uzyskanym w trakcie studiów zagranicznych.

Brak katedry etnografii na Uniwersytecie Sofijskim został częściowo zrekompenzowany przez kurs etnografii słowiańskiej, zapoczątkowany w 1893 r. przez D. Matowa, prowadzony od 1896 do 1918 przez L. Miletica i do 1945 przez prof. St. Romanskiego. Prowadzony był również wykład z folkloru ze szczególnym uwzględnieniem pieśni ludowych. Odbывał się on przy Katedrze Literatury Bułgarskiej, a prowadzącymi byli m. in. I. Iwanow, M. Arnaudow, P. Dinekow.

Na przełomie XIX i XX wieku istniały w Bułgarii dwa centra naukowe etnografii. Jednym z nich było Ministerstwo na Narodno Prosvesztienije, które od 1889 r. wydawało „Sbornik za Narodni Umotworenija, Nauka i Kniznina” — pierwsze ściśle naukowe wydawnictwo. W 1906 r. powstało w Sofii Państwowe Narodowe Muzeum Etnograficzne, które stało się drugim centrum pracy badawczej i zbieraczej. Muzeum publikowało „Izwestija na Narodnija Etnografski Muzej w Sofija” (14 tomów do 1943 r.). Pierwszym dyrektorem muzeum był D. Marinow — czołowa postać wśród etnografów bułgarskich tego okresu. Marinow zebrał wiele materiałów z różnych dziedzin kultury ludowej z płn.-wsch. Bułgarii, zawartych w siedmiotomowej pracy *Živa starina* stanowiącej prawdziwe kompendium wiedzy o bułgarskiej kulturze ludowej.

Wiele uwagi teoretycznym aspektom etnografii poświęcił M. Arnaudow. W kręgu jego zainteresowań szczególne miejsce zajęła kultura duchowa ludu bułgarskiego, uważana przez Arnaudowa za przedmiot badań folklorystyki, a nie etnografii (Arnaudow, 1942, s. 5). Etnografia w jego rozumieniu była natomiast nauką opisującą materialną stronę życia ludu, związaną z historią, warunkami geograficznymi, plemiennymi relikdami; folklorystyka zaś interesuje się tym na tyle, na ile pozwala to zrozumieć zawiłości życia duchowego. Etnografia i folklor w rozumieniu Arnaudowa, to dwie strony ludoznawstwa (Arnaudow, 1942, s. 89 i 313).

Założenia teoretyczne Arnaudowa były kompilacją założeń różnych kierunków naukowych. Przyjmował on zarówno ideę rozwoju od form najprostszych do bardziej złożonych (ewolucjonizm), jak i założenia szkoły dyfuzjonistów. Twierdził, że korzenie większości obyczajów Bułgarów sięgają kultur antycznych Grecji i Rzymu (Arnaudow, 1920, s. 314 i 315). U podstaw tego twierdzenia leżała z jednej strony idea o rozprzestrzenianiu się kultur z centrum o najbardziej rozwiniętej cywilizacji, a z drugiej twierdzenie ewolucjonistów, że stare obyczaje to takie, które posiadają prostą obrzędowość, zawierające niewielką ilość lokalnych wariantów (Arnaudow, 1923).

Podstawowe dzieła Arnaudowa, to ważny etap w rozwoju bułgarskiej etnografii. Zostały w nich postawione zagadnienia dotyczące historycznych korzeni współczesnych mu zjawisk kulturowych, związki bułgarskiej

kultury ludowej z kulturą bałkańską. Autor wykazał przydatność kartografowania zjawisk kulturowych dla badań komparatystycznych.

Do najważniejszych postaci tego okresu zaliczyć należy Ch. Wakarelskiego (1896 - 1980), L. Milecicia (1863 - 1937) i St. Romanskiego (1882 - 1959). L. Milecić i St. Romanski, jako językoznawcy, interesowali się zarówno problemami etnogenezy, jak i historii etnicznej Bułgarów oraz grup etnograficznych.

L. Milecić po śmierci D. Matowa prowadził kurs etnografii słowiańskiej na Uniwersytecie Sofijskim. Zasadniczym zadaniem wykładów było zapoznanie słuchaczy ze starą kulturą słowiańską oraz problemami etnogenezy Słowian i podziałem ich na trzy grupy: wschodnią, zachodnią i południową oraz konsekwencjami kulturowymi wypływającymi z tego faktu.

St. Romanski uznawał teorię autochtonizmu Słowian na Bałkanach, lokalizując ich praojczyznę w części południoworosyjskich stepów i na Przykarpaciu. Zajął się także etnogenezą Rumunów żyjących między Timokiem i Morawą (Romanski, 1926), opracował też etnograficzną mapę Dobrudży (Romanski, 1929).

Prekursorem badań antropogeograficznych był w Bułgarii prof. A. Iśirkow (1868 - 1937). Uznawał on wpływ czynników geograficznych na kulturę ludową Bułgarów. Kontynuatorem badań tego typu był J. Zachariew (1877 - 1965).

Duże zainteresowanie rozbudziła sztuka ludowa. Studia nad nią przyniosły nowe, nieznane materiały i przyczyniły się do poznania i uznania wysokich wartości dzieł wiejskiego artysty. Główną postacią na tym polu badawczym był St. Kostow (1879 - 1939), długoletni dyrektor Muzeum Etnograficznego w Sofii. Spośród różnych aspektów sztuki uwagę Kostowa przyciągały przede wszystkim ornamentyka odzieży, ceramika i metalowe ozdoby.

Muzyka ludowa, choć od dawna przyciągała uwagę etnografów (folklorystów), dopiero w 1925 r. objęta została ramami zorganizowanej pracy badawczej. Pod przewodnictwem Wasila Stoina (1880 - 1938) i z jego udziałem zostało zebranych 30 000 pieśni ludowych — tekstów i melodii. W stworzonej przy Muzeum Etnograficznym w Sofii sekcji muzyki ludowej zaczęto prowadzić naukowe opracowania zebranego materiału.

Podsumowując dorobek etnografii bułgarskiej do II wojny światowej stwierdzić należy, że był on kontynuacją stanu z ostatnich lat XIX wieku. Mimo iż narodziła się świadomość odrębności etnografii jako dyscypliny posiadającej własne pole badawcze (tradycyjna kultura ludowa), odrębne źródła i specyficzne sposoby ich zdobywania (badania terenowe i autopsja), to jednak nie stworzono zbyt wielu podręczników syntetyzu-

jących wiedzę o kulturze ludowej, nie wypracowano konkretnych teorii stricte naukowych. Aczkolwiek wystąpił proces znacznego rozszerzenia i zróżnicowania zainteresowań naukowych, to jednak kultura materialna traktowana była priorytetowo w stosunku do innych działów kultury ludowej. A teren badań ograniczono do obszaru objętego granicami politycznymi Bułgarii.

WSPÓŁCZESNA ETNOGRAFIA BUŁGARSKA

Ramy organizacyjne. Dla rozwoju etnografii w Bułgarii okres po 1944 roku jest szczególnie ważny, decydujący o założeniach teoretycznych, kierunkach i problematyce prowadzonych badań. W okresie tym etnografia bułgarska uległa zasadniczym przeobrażeniom, określającym nie tylko charakter i zakres przedmiotowy prac podejmowanych przez ośrodki naukowe, ale i dalsze ukierunkowania metodologiczne i tematyczne.

W wyniku wkroczenia Bułgarii na drogę socjalizmu (9 IX 1944 r.) etnografia wraz z innymi naukami społecznymi przeszła okres organizacyjnej i ideologicznej przebudowy. W 1947 r. powstał Instytut Etnografii połączony z Narodowym Muzeum Etnograficznym w Sofii w ramach Bułgarskiej Akademii Nauk (w dalszym ciągu skrót BAN), w jedną instytucję pod nazwą Instytut i Muzeum pri BAN działający do chwili obecnej. W 1953 r. powstał naukowy organ tej instytucji — „Izwiestija na Etnografskija Institut i Muzej na BAN (w dalszym ciągu skrót IEIM). Pracownicy naukowcy Instytutu skupieni byli wokół trzech sekcji: kultury materialnej i sztuki ludowej, kultury społecznej i etnografii historycznej oraz sekcji folkloru. Taka była baza dla dalszego rozwoju etnografii bułgarskiej.

Decydujące znaczenie dla dalszego rozwoju etnografii w Bułgarii, co jest zresztą dosyć specyficzne, miał V Zjazd Bułgarskiej Partii Komunistycznej w 1948 r. Postawił on przed uczonymi bułgarskimi zadanie przyswojenia metodologii marksistowsko-leninowskiej, przygotowanie kadr w nowym duchu i zwrócenie uwagi na ścisły związek naukowej działalności z budownictwem socjalistycznym (Markowa, s. 60).

W 1949 r. wznowiono wydawanie „Sbornika za Narodni Umotworenija” już pod znakiem Instytutu Etnografii. W 1953 r. prezydium BAN podjęło specjalną uchwałę nakreślającą problematykę dalszych badań. Dyrektor Instytutu, akademik Stojan Romanski, wystąpił z programowym artykułem nakreślającym przyszłą problematykę badawczą. Głównym zadaniem, jakie postawiono, było poznanie kultury i życia Bułgarów, poprzez prace obejmujące pojedyncze zagadnienia aż do ujęć syntetycznych, w szczególności zagadnienie etnogenezy i etnokulturowych związków

Bułgarów z innymi narodami, rozwój kultury materialnej i społecznej oraz przemiany w życiu ludu w okresie przejścia od kapitalizmu do socjalizmu. Były to plany perspektywiczne, na najbliższy okres zaś postawiono sobie za cel zebranie jak największej ilości materiałów i katalogizację przedmiotów kultury materialnej i motywów folklorystycznych.

W 1958 r. kierownictwo Instytutu objął historyk, prof. Christo Gandew, a w 1959 r. Instytut Etnografii i Muzeum przeszły z działu językoznawstwa do działu nauk historycznych BAN. Etnografię jako specjalizację wybierano na fakultecie historyczno-filozoficznym, a nie filologicznym, jak było uprzednio. Obecnie przy katedrze „Specjalny istoriczeskie discipliny” znajduje się sektor etnografii. W ramach czteroletnich studiów historycznych jest specjalizacja z dziedziny etnografii. Na pierwszym roku prowadzony jest kurs etnografii ogólnej, na drugim tzw. spekurs, na którym prowadzone są wykłady ze słowiańskiej etnografii z zakresu bułgarskiej kultury materialnej i duchowej, bułgarskiej sztuki ludowej, folkloru, dialektologii, antropologii oraz folkloru muzycznego. Kurs ten kończy się zaliczeniem na prawach egzaminu. Na trzecim roku studenci piszą tzw. „kursową pracę”, a na ostatnim pracę dyplomową.

Z początkiem lat 70-tych zapoczątkowany został proces reorganizacji systemu naukowego. W 1971 r. nastąpiła przebudowa strukturalno-organizacyjna naukowych oddziałów BAN. Sekcja folkloru Instytutu Etnografii przeniesiona została do nowopowstałego Instytutu Folkloru BAN. W 1972 r. nowym dyrektorem Instytutu został historyk, Weselin Hadżinikółow. Pozostaje on na tym stanowisku do chwili obecnej (1980).

Pracownicy Instytutu działają w trzech sekcjach. Pierwsza zajmuje się problemami etnogenezy ludu bułgarskiego i badaniami z zakresu etnohistorii i etnosocjologii oraz kultury duchowej. Druga — kulturą materialną i sztuką ludową. W połowie lat siedemdziesiątych powstała sekcja problemów współczesnych zajmująca się badaniem kultury socjalistycznej i współczesnych stosunków międzyetnicznych. Wszystkie te sekcje stanowią dział naukowy Instytutu. Oprócz niego jest jeszcze dział informacji naukowej i dokumentacji, archiwum, biblioteka oraz pracownia fotograficzna.

Muzea. Muzea etnograficzne i krajoznawcze z działami etnograficznymi objęte są systemem Ministerstwa Kultury. Wszystkie muzea podzielone są na cztery grupy: centralne przy BAN, muzea narodowe (ogólne), muzea specjalistyczne, domy-muzea. Prowadzą one działalność gromadzenia obiektów, inwentaryzacji i dokumentacji zabytków, lecz priorytetowo traktowana jest działalność oświatowa oraz urządzenie wystaw eksponujących przeważnie sztukę ludową, strój, wytwórczość domową i rzemieślniczą, budownictwo i urządzenie wnętrza.

Największym i zarazem najstarszym muzeum etnograficznym jest Narodowe Etnograficzne Muzeum przy BAN w Sofii. Powstało ono w 1906 r., ale załączkiem jego była pierwsza bułgarska wystawa przemysłowa zorganizowana w Płowdiw w 1892 r. Ogromne i wartościowe materiały etnograficzne tej wystawy stanowiły podstawę jego otwarcia. W okresie od 1920 do 1944 roku muzeum wydało 14 tomów swego naukowego organu „Izwestija na Etnografiskija Muzej”. W czasie wojny w 1941 r. w wyniku bombardowania zniszczeniu uległo $\frac{2}{3}$ eksponatów, spłonęła również cała biblioteka, pracownia fotograficzna i archiwum. Po 1944 r. przystąpiono do odbudowy zniszczonych zbiorów, nasilono w sposób zdecydowany działalność zbieracką.

Po otwarciu ekspozycji w 1954 roku, na której przedstawiono stary, tradycyjny sposób życia Bułgarów, zaczęto zastanawiać się nad możliwością stworzenia wystawy prezentującej jednocześnie współczesną wieś. Nastąpiła przebudowa ekspozycji muzealnej, która doprowadziła do prezentowania jednocześnie starego i współczesnego bytu. Historyzm i klasowe podejście były i są nadal podstawowymi metodami tworzenia wystaw etnograficznych (Bożikow, 1965, s. 40).

W ostatnich latach kierownictwo muzeum (dyrektor — Penko Punteu) wystąpiło z ciekawą propozycją organizowania — obok stałej ekspozycji — wystaw czasowych prezentujących bogactwo poszczególnych regionów etnograficznych Bułgarii. Propozycja ta była ciekawa i jednocześnie niezwykle potrzebna zważywszy na fakt, iż Bułgaria ciągle jest jeszcze krajem o dużym bogactwie etnograficznym. Eksponaty tworzące okresowe wystawy poszczególnych regionów pochodzą z muzeów okręgowych i są uzupełniane materiałami z muzeum w Sofii.

We wszystkich muzeach etnograficznych, z których najbardziej znane znajdują się w Płowdiw, Rajkowie, Smoljan, Warnie i Burgas, zebrane są eksponaty ludowej kultury materialnej, głównie z zakresu gospodarstwa wiejskiego, rzemiosła i odzieży. Coraz bardziej rozbudowywana jest działalność wydawnicza muzeów i obecnie największe z nich posiadają własne wydawnictwa. Działalność ta wiąże się z coraz bardziej widocznym procesem unaukowania muzeów. Służą temu też ściśle, naukowe kontakty z etnografami-naukowcami z Instytutu Etnografii w Sofii.

Jedynym istniejącym do tej pory w Bułgarii skansenem jest „Etyr” koło Gabrowa. Ideę jego powstania stworzył mieszkaniec Gabrowa — Łazar Donkow — jego pierwszy dyrektor. Szczególną uwagę zwracał on na etnograficzną specyfikę tego pięknego regionu środkowej Bułgarii. W szczególności interesowała Donkova historia i rozwój rzemiosła ludowego i ludowej architektury. Gabrowo znane było jako centrum rzemieślnicze już od XVII wieku. Naukową podstawę skansenu sta-

nowiły źródła historyczne i etnograficzne oraz literatura dotycząca rozwoju rzemiosł ludowych i architektury Gabrowa i jego okolic.

Teren, na którym zaczął powstawać w połowie lat 60-tych skansen w odległości 6 km od Gabrowa, zajmuje 6 ha powierzchni. Główne miejsce zajęły obiekty obrazujące historię i rozwój rzemiosł ludowych szeroko wykorzystujących siłę wody. Zaznaczyć jednak trzeba, że wszystkie obiekty działają i pracują tak jak przed latami. W ostatnim okresie nastąpił zwrot w kierunku stworzenia wielozakresowego i wielofunkcyjnego kompleksu etnograficznego, w którym znajdzie miejsce cała tradycyjna kultura materialna i duchowa ludności okręgu gabrowskiego.

Problematyka badawcza. W dziedzinie badawczo-naukowej zaznaczyły się w okresie powojennym dwa nurty. Jeden związany z etnografią Bułgarii, drugi ze zdobywającą coraz poważniejszą pozycję etnografią słowiańską, rozwijaną w ramach badań z zakresu bałkanistyki. Dzięki badaniom tej subkompleksowej dyscypliny etnografowie bułgarscy wyszli w swoich pracach poza ramy etnografii narodowej.

Z dziedzin tradycyjnej etnografii, która najczęściej była przedmiotem badań w okresie przedwojennym, wymienić należy na pierwszym miejscu kulturę materialną. W miarę nawarstwiania się nowych potrzeb i kształtowania się nowych założeń metodologicznych opartych na materializmie dialektycznym i historycznym, zaczęto odchodzić od dawnych schematów na rzecz bardziej całościowych ujęć, uwzględniających procesy przemian obserwowane w różnych dziedzinach wsi. Z tematyki szczegółowej podejmowanej w badaniach kultury materialnej wymienić należy przede wszystkim odzież, tradycyjne narzędzia rolnicze oraz budownictwo i rzemiosło.

Z zakresu kultury społecznej na plan pierwszy wysunęły się badania z zakresu rodziny, stosunków i terminologii systemów krewniaczych. Wśród tendencji badawczych na pierwsze miejsce wysuwano badania współczesnych przemian w kulturze wsi wywołanych nowymi warunkami społecznego rozwoju.

Zaniedbano natomiast nieco badanie kultury duchowej. Jej aspekty traktowano trochę marginesowo w porównaniu z innymi dziedzinami kultury ludowej. Priorytetowo traktowane badania z zakresu kultury materialnej i społecznej zepchnęły w cień badania kultury duchowej.

Etnografowie postawili sobie za cel prześledzenie etapów historii etnicznej Bułgarów wraz z rozwojem jej trzech podstawowych komponentów etnicznych: Trakijców, Słowian, Protobułgarów oraz zbadanie społeczno-ekonomicznych uzasadnień pozostałości w kulturze ludowej pierwiastków pochodzenia niebułgarskiego. W początkach lat 70-tych ukazało się wiele prac poświęconych zagadnieniom etnogenezy i ewolucji kultury

ludu bułgarskiego. Można je podzielić na dwie grupy: jedne traktują o etnicznym pochodzeniu badanego obiektu, drugie zaś dotyczą powiązań zagadnień etnogenetycznych z rozwojem języka, a przede wszystkim z formowaniem się dialektycznej granicy języka bułgarskiego (tzw. „jatewa granica”). W pracach zwrócono uwagę na słowiańskie dziedzictwo, któremu wielu autorów przypisuje główną rolę w formowaniu się oblicza bułgarskiej kultury ludowej. Według M. Welewy, wiele elementów tradycyjnej odzieży ma swoje słowiańskie korzenie (Welewa, 1965).

Zagadnienie słowiańskich cech w kulturze ludowej było przedmiotem badań A. Primowskiego wśród ludności Rodopów, część której stanowią Bułgarzy, którzy w czasie panowania tureckiego, pod wpływem ideologii muzułmańskiej, zatracili swoją narodową, bułgarską świadomość. Przewadzili oni zamknięty tryb życia, dzięki czemu zachowało się wiele archaicznych cech, które w większości mają słowiański charakter. Primowski wykazał w życiu ludności rodopskiej wiele cech wspólnych, jak i specyficznych, podkreślając wspólnotę kultury materialnej ludności wyznania chrześcijańskiego i muzułmańskiego. Oddaje on pierwszeństwo słowiańskiemu zasiedleniu (bułgarskiemu), wskazując jednocześnie na wiele przeżytków starosłowiańskich (Primowski, 1973).

Ważność tematyki jedności historyczno-etnograficznej ludności bułgarskiej w Rodopach spowodowała kompleksowe badania wśród tamtejszej ludności. Badaniom tym przewodniczy Komisja Poznania Kraju Rodopskiego działająca przy BAN. Rezultaty prac grupy etnografów zostały opublikowane w *Narodnata i bitowa obsztnost na rodopskite Bylgarii*. Na materiałach z zakresu odzieży (Welewa), mieszkań (Genczew), narzędzi rolniczych (Marinow), obyczajów (Primowski), rodziny (Kolewa) i folkloru wykazano kulturową jedność Bułgarów — zarówno chrześcijan, jak i muzułmanów — oraz różnice w kulturze ich i Turków. Wykazano również wspólny rodowód obu grup ludności bułgarskiej różnego wyznania. W wielu pracach starano się wykazać, iż w bułgarskiej kulturze ludowej znajduje się wiele pierwiastków antycznego pochodzenia etnicznego. M. Arnaudow przyjął tezę, iż wiele bułgarskich obyczajów ludowych sięga korzeniami antycznego zasiedlenia (Arnaudow, 1920). Uważał, że antyczne tradycje grecko-rzymskie przeszły do Bułgarów za pośrednictwem Frakijców (Trakijców) w procesie ich etnicznej konsolidacji ze Słowianami.

P. Pietrow wykazał wzajemne wpływy kulturowe Słowian i Trakijców w pld.-wsch. Bułgarii analizując w pracy *Kukieri i surwakari* analogie w kostiumach kukierów i surwakarskich rekwizytach.

Dukow stwierdził, iż formy tradycyjnych bułgarskich narzędzi wiejskich były znane już w chwili przybycia Słowian na Bałkany. Narzędzia te są charakterystyczne dla ludności trakijskiej, na którą nałożyły

się wpływy rzymskie. Zjawisko to tłumaczy się jako przejaw kultury całej historyczno-etnograficznej części świata antycznego.

Stosunkowo słabiej opracowane jest zagadnienie dziedzictwa protobułgarskiego. Problemem tym zajmował się m. in. I. Kojew widząc ślady tego trzeciego z komponentów etnosu bułgarskiego przede wszystkim w odzieży (wyszywaniu), rekwizytach weselnych u jednej ze starych grup Bułgarów w płn.-wsch. Bułgarii (Kojew, 1971).

Jednym z najbardziej interesujących zagadnień z zakresu bałkaniistyki jest geneza dialektycznych i kulturowych różnicowań na wschód i zachód od rzeki Iskyr i od masywu gór Rila. Chodzi tu o tzw. „jatewa granica”. W językoznawstwie bułgarskim istnieją trzy teorie dotyczące tego problemu. Pierwsza, reprezentowana przez Georgijewa zakłada, iż u podstaw różnicowania dialektycznego leży dziedzictwo substratu trakijskiego (granica między dwiema grupami plemion trakijskich zbliżona jest do „jatewej granicy”). Druga, reprezentowana przez Stojkowa i Mladenowa głosi, iż dialektyczne rozgraniczenie wywodzi się stąd, że terytorium dzisiejszej Bułgarii zostało zasiedlone przez dwie różne grupy Słowian. Trzecia zaś dotyczy historii rozwoju samego języka bułgarskiego w końcu XI wieku (Georgijew, 1959, s. 9).

Etnografowie skłonni są uznać drugą koncepcję widząc w niej różnice kulturowo-bytowe między zachodnim i wschodnim zasiedleniem Bułgarii, które to różnice odnoszą się do całego słowiańskiego kompleksu kultury. Problem ten został skartografowany w *Etnografija na Byłgarija* Ch. Wakarelskiego.

Istnienie „jatewej granicy” doprowadziło do różnicowania w obrębie różnych dziedzin bułgarskiej kultury ludowej. Np. granica występowania różnych podtypów odzieży jest zbieżna z granicą dialektyczną. Również różnicowania w zakresie obrzędów pogrzebowych wykazują związki z tą granicą.

Przedmiotem wielopłaszczyznowych badań etnografów bułgarskich było i jest zagadnienie typów tradycyjnej rodziny chłopskiej, jak również systemu pokrewieństwa. R. Peszewa wykorzystując teorie Koswieña o dwóch typach wielkiej rodziny, rozszerzyła ją do rodziny bułgarskiej i jeszcze szerzej — południowosłowiańskiej. Podstawę różnic w wielkiej rodzinie w warunkach przedsocjalistycznych widzi ona w różnych rodzajach własności tych rodzin (kolektywnej i prywatnej). Wielką rodzinę okresu kapitalistycznego wydzieliła w oddzielny typ nazywając ją „semejno-kolektywnym-domochoziajstwem”. T. Kolewa znalazła w Rodopach rodziny prezentujące różne etapy ewolucji form rodziny (Kolewa, 1970, s. 152).

I. Georgijewa, D. Markowa, L. Radewa podjęły pierwszą próbę przedstawienia terminologicznego systemu pokrewieństwa w Bułgarii na pod-

stawie materiału pochodzącego z końca XIX i początków XX wieku. Uzupełniono go danymi z badań terenowych, które pozwoliły na wybranie informatorów żyjących ponad 90 lat. Analiza materiału empirycznego pozwoliła wykreślić pewne schematy terminologiczne. Przy ich zestawieniu brano pod uwagę krewnych zarówno ojca, jak i matki, w linii prostej i bocznej. Stworzony schemat pozwolił na wydzielenie czterech regionów: Pirinu, Rodopów i części Strandży; płn. Tracji; środkowej, płn. i płn.-wsch. Bułgarii oraz pojedynczych enklaw charakteryzujących się specyficznymi osobliwościami powstałymi w procesie zróżnicowanego rozwoju socjalno-ekonomicznego.

W przeprowadzonych badaniach stwierdzono interesującą konserwatywność systemów rodowych. Niezależnie od zmian zachodzących w społeczności wiejskiej czy w stosunkach rodzinnych, w systemie pokrewieństwa zachowały się przeżytki, geneza których sięga dalekiej przeszłości. Druga przyczyna zróżnicowania w tym systemie wywodzi się ze skomplikowanego rozwoju ludu bułgarskiego (Georgijewa, 1972).

Nowym kierunkiem badań jest paleoetnografia. Na podstawie analizy przesądów o pianiu koguta obwieszczającego śmierć, z szerokim wykorzystaniem danych z zakresu folkloru, języka, archeologii, botaniki i paleobotaniki, zoologii paleozoologii, P. Pietrow zlokalizował wspólnotę słowiańsko-bałto-germańską na terenie północno-wschodniej Europy (Pietrow, 1966). Ta kontrowersyjna hipoteza spotkała się ze zróżnicowaną oceną, co jest rzeczą zrozumiałą przy tego typu analizach. Niezależnie jednak od jej dyskusyjności autor zademonstrował duże możliwości wykorzystania źródeł etnograficznych przy poznaniu najstarszych epok historii ludów. Praca Pietrowa była pionierską na gruncie nauki bułgarskiej, wiążącą problematykę etnogenezy Bułgarów z paleoetnografią Słowian — i jeszcze starszych związanych ze Słowianami wspólnot etnicznych, na podstawie szerokiego wykorzystania danych etnograficznych dotyczących ludów indoeuropejskich.

Mało jest natomiast prac dotyczących grup mniejszościowych w Bułgarii. Opisano jedynie kulturę ludową takich grup, jak Turcy, Cyganie, Karakaczanie. Przeprowadzono też charakterystykę porównawczą z kulturą ludową Bułgarów oraz ich wzajemne wpływy. Wśród etnografów panuje przekonanie, że analogie kulturowe między Bułgarami a innymi narodowościami, to nie tylko dziedzictwo długich, historycznych kontaktów, ale i reperkusje znacznego udziału elementów bułgarskich w etnicznym zestawie tych narodowości.

Zadania współczesne. Do najważniejszych zadań stojących przed współczesną etnografią bułgarską należy zbadanie etnokulturowych procesów zachodzących w kraju oraz etnosocjologicznych problemów

w kompleksach rolniczo-przemysłowych. Dąży się do kontynuowania i pogłębiania badań zanikającej tradycyjnej kultury materialnej i duchowej w obrębie różnych regionów etnograficznych, ze szczególnym uwzględnieniem badań w zakresie tradycyjnego osiedla, transportu, rybołówstwa, myślistwa. Dąży się do prowadzenia badań, które dałyby asumpt do poznania i do zrozumienia wzajemnych stosunków między kulturami etnicznie różnymi, co umożliwiłoby współczesną integrację kulturową.

Z zakresu prac publikacyjnych przygotowuje się do druku 3-tomową syntezę „Etnografia Bułgarów”. Bułgarska kultura ludowa została ujęta w historyczno-etnograficznym zarysie. Dotyczy ona kultury wszystkich Bułgarów, niezależnie od tego gdzie żyją (Turcja, Macedonia, Banat, Rumunia).

Kontynuuje się prace nad Bułgarskim Atlasem Etnograficznym oraz Europejskim Atlasem Etnograficznym, w ramach którego etnografowie przygotowują część dotyczącą Bułgarii. Głównym zadaniem Bułgarskiego Atlasu Etnograficznego jest ukazanie metodą kartografii etnograficznej wszystkich typowych i specyficznych cech ludowej kultury materialnej i duchowej, ich rozprzestrzenianie i rozwój od historycznych korzeni, poprzez kolejne etapy ewolucji, aż po stan współczesny. Utrzymuje się i prowadzi szeroką współpracę z europejskimi periodykami etnograficznymi: „Sowietskaja Etnografija” (Moskwa), „Słowenski Narodopis” (Bratysława), „Ethnologia Slavica” (Bratysława), „Ethnographica” (Brno), „Etnografia Polska” (Warszawa), „Ethnographia” i „Acta Ethnographica” (Budapeszt), „Zeitschrift für Balkanologie” (Berlin), „Folkliv” czy „Ethnologia Scandinavica” (Sztokholm, potem Lund).

Etnografowie biorą czynny udział w pracach Międzynarodowego Komitetu Nauk Antropologicznych i Etnograficznych oraz w pracach Międzynarodowego Stowarzyszenia do Badań Krajów Południowo-wschodniej Europy, którego centrum znajduje się w Sofii.

METODOLOGIA BADAŃ NAD WSPÓŁCZESNOŚCIĄ

W ujęciu współczesnych etnografów bułgarskich „etnografia jest nauką historyczną, ponieważ przedmiotem jej badań są warunki życia (bytu), kultury narodu i mas ludowych w poszczególnych formacjach społeczno-ekonomicznych” (Gandew, 1968, s. 414).

W tym rozumieniu, jedną z największych słabości dotychczasowego (do mniej więcej 1950 roku) rozwoju etnografii bułgarskiej było to, że nie formowała się i nie rozwijała jako nauka marksistowska, była obca metodologii dialektyczno-marksistowskiej (Peszeva, 1963, s. 241).

Z początkiem lat 50-tych etnografia bułgarska zaczęła przesuwać swój środek ciężkości w kierunku metodologii marksistowsko-leninowskiej,

wykorzystując doświadczenia etnografów radzieckich. Etnografia bułgarska przeszła na pozycję dialektycznego i historycznego materializmu. Za główne zasady metodologiczne przyjęto: 1) analizę rozwoju poziomu sił wytwórczych, poziomu doświadczeń i charakteru stosunków produkcji, czego konsekwencją była klasowa interpretacja i charakterystyka zjawisk; 2) analizę powiązań i wzajemnego oddziaływania zjawisk ze sfery bazy i nadbudowy, analizę roli środowiska geograficznego i przyrodniczego (Gandew, 1968, s. 415).

Przyjęcie podstaw marksistowskiej teorii i metodologii wiązało się z dużymi wpływami etnografii radzieckiej i kontaktami z tamtejszymi etnografami. Wpływy szkoły radzieckiej wiązały się z faktem, iż w ZSRR rozwiązano zagadnienie etnografii jako nauki, która bada wszystkie kulturowo-bytowe osobliwości różnych ludów, czy grup etnograficznych jednego lub kilku ludów i rozpatruje wszystkie zjawiska w jej historycznym rozwoju (Todorow, 1957).

Etnografia stała się nauką porównawczą. Wywodzi się to stąd, że obiektem jej obserwacji są niepowtarzalne, indywidualne zjawiska zachodzące w danym kraju i okresie. W kręgu jej zainteresowań leżą fakty o charakterze masowym, typowe dla kultury dnia codziennego. Fakty te rozpowszechniają się na inne obszary i stąd trudności w określeniu pochodzenia pierwotnych form i funkcji. Stąd też wywodzi się potrzeba stosowania metody historyczno-porównawczej. Generalnie dominowały tendencje do stwarzania kryteriów do wydzielenia i określenia osobliwości w całokształcie kultury ludowej. Duży wpływ na metodykę badań miała idea o funkcjonalnym znaczeniu przedmiotu czy zjawiska w kulturze ludowej. Idea ta pozwoliła zwrócić uwagę na związek formy z treścią i dała asumpt do uwzględnienia funkcji wytworów kulturowych przy ich typologizacji.

W pracach współczesnych etnografów bułgarskich dostrzegalna jest tendencja do przedstawiania wszystkich przejawów kultury, czy całościowych kompleksów kulturowych — nie jako zestawu elementów składowych kultury, ale jako systemu.

W Bułgarii i innych krajach socjalistycznych panuje przekonanie, że etnografia bada nie tylko przeszłość i jej współczesne przeżytki i relikty, ale także wszystkie przemiany zachodzące w poszczególnych etnosach i ich kulturach obecnie, współcześnie. Ramy chronologiczne „etnografii współczesności” zawierają się w ostatnich 30 - 50 latach. Etnografia badająca współczesność posiada swój samodzielny przedmiot i podstawowe kierunki badawcze. Z jednej strony zajmuje się współczesnymi procesami etnicznymi wiodącymi ku rozdzieleniu lub zjednoczeniu (konsolidacja, asymilacja, integracja kulturowa), a z drugiej zaś — zmianami kulturowo-bytowymi zachodzącymi wśród ludności wiejskiej i miejs-

skiej, a obejmującymi kulturę materialną, duchową, systemy obrzędowe, święta itd.

Ważnym kierunkiem „etnografii współczesności” są także etnodemograficzne przemiany zachodzące wśród narodów w ich etnicznych i etnograficznych grupach; także formy przejawów tradycyjnej kultury ludowej i jej miejsce w formującej się współcześnie kulturze narodowej. Etnografia współczesności jest perspektywicznym działem badawczym etnografii jako nauki. Jej zakres badawczy rozszerza się z każdą chwilą zaniku tradycyjnej kultury ludowej.

W Bułgarii wykształciły się dwa podejścia w poznaniu współczesności: 1) zwraca się uwagę na poziom bytu i kultury, na ich ocenę z punktu widzenia potrzeb społeczeństwa socjalistycznego; w podejściu tym przeważa socjologiczny punkt widzenia; 2) koncentruje się na osobliwościach bytu; jest to na tyle trudne, że w wyniku modernizacji i urbanizacji osobliwości te coraz bardziej zanikają.

W swojej współczesnej problematyce etnografia stoi blisko życia mas pracujących — podstawowego twórcy rozwoju historycznego — poznaje konkretne zjawiska z dziedziny bytu i kultury. Bada proces walki między „starym a nowym” we współczesnej kulturze.

W 1966 r. zainicjowane zostały, w myśl umowy między BAN i Polską Akademią Nauk, bułgarsko-polskie badania etnograficzne, których przedmiotem były przeobrażenia kulturowe pod wpływem ustroju socjalistycznego we wsi Gramada w okręgu Widin w pñ.-zach. Bułgarii. Zadaniem szeroko zakrojonych badań było nie tylko uchwycenie przemian zachodzących w różnych dziedzinach kultury wsi, ale także zdobycie materiałów umożliwiających poznanie prawidłowości tego rodzaju procesów celem dokonania zestawień porównawczych z podobnymi procesami występującymi w innych krajach socjalistycznych.

Ze strony bułgarskiej w badaniach pod przewodnictwem prof. Christo Gandewa uczestniczyli: T. Kolewa, G. Michajłowa, B. Tumangełow, S. Genczew. Założeniem metodologicznym badań było rozważenie historycznego procesu przemian społeczno-kulturowych od przełomu XIX i XX w., aż do współczesnych czasów pod kątem ustalenia tych prawidłowości, które warunkują aktualne, gwałtowne i radykalnie odmienne jakościowo przeobrażenia kulturowe.

Badania procesów kulturowych współczesnej wsi bułgarskiej mają doniosłe znaczenie dla ustalenia ogólnych prawidłowości przejścia od kultury tradycyjnej ku dzisiejszym formom socjalistycznego bytowania. Kultura ludowa wsi bułgarskiej ulega ciągłemu procesowi przeobrażenia dziedzictwa kulturowego narodu — procesowi obejmującemu zarówno materialne warunki bytu, jak i stosunki społeczne oraz sferę systemu wartości i światopoglądu.

Tatiana Kolewa przeanalizowała rolę obrzędów rodzinno-rodowych we wsi Gramada jako formy regulowania systemów socjalnych w grupie rodzinno-rodowej. Badania wykazały, że w obecnej postaci obrzędy rodowe stanowią odbicie społecznych, ideologicznych i ekonomicznych warunków panujących w społeczności rodowej, zmieniających się wraz z ewolucją systemu rodowego.

Ganka Michajłowa analizowała odzież jako źródło wyjaśniające stosunki społeczne we współczesnej wsi. Badania nad odzieżą pozwoliły ukazać drogę rozwoju wiodącą od tradycyjnego stroju ludowego, poprzez powstanie licznych wariantów i modyfikacji oraz poprzez różnego rodzaju zapożyczenia, ku dzisiejszemu ubiorowi o cechach powszechnie występujących wśród ludności całego kraju. Przeobrażenia zachodzące w zakresie stroju uwidoczniły też proces niwelacji różnic kulturowych między miastem i wsią.

Eksploatacja w zakresie zmian w kulturze współczesnej objęto także ośrodki miejskie. Grupa pracowników Instytutu Etnografii badała kulturę i byt robotników miasta Pernik, Sliwen, Burgas. Rezultaty pracy badawczej podkreśliły fakt, iż migracja i urbanizacja wiodą ku redukcji funkcji niektórych wsi w uprzemysłowionych okręgach. Niektóre wsie stały się lub staną w najbliższej przyszłości ośrodkami wypoczynku i turystyki, zachowując jednocześnie postać centrów historyczno-etnograficznych i architektonicznych.

Generalnie stwierdzić należy, że najbliższe lata charakteryzować się będą coraz większymi zmianami w skali ogólnokrajowej, co doprowadzi do dalszego zróżnicowania społecznego wsi na drodze przejścia od społeczeństwa homogenicznego do heterogenicznego. W społeczności wiejskiej jako całości, a także w środowisku chłopsko-rolniczym, wzmagać się będą procesy profesjonalizacji pracy. Społeczność wiejska znajdzie się w orbicie oddziaływania struktur urbanistycznych. Postępujący rozwój społeczno-zawodowy ludności różnicować będzie potrzeby społeczno-kulturalne i wzory kulturowe wsi, przy równoległych tendencjach unifikujących na wspólnej płaszczyźnie kultury urbanistycznej w dobie unifikujących tendencji kultury masowej. Specyfika kulturowa społeczeństw wiejskich zdaje się być wartością niezwykle cenną, zdolną do zróżnicowania środowiska i grup ludzkich w znaczeniu pozytywnym, dając im jednocześnie poczucie świadomości udziału w tworzeniu kultury.

FOLKLORYSTYKA BULGARSKA

Współczesna folklorystyka bułgarska jest ściśle związana z etnografią, choć obie nauki rozwijają się paralelnie. Związki między nimi były jasne dla folklorystów już w przeszłości. Dobitnym tego przykładem

jest artykuł I. Sziszmanowa *Znaczenieto i zadaczata na naszata etnografija* z 1889 r., w którym obok zadań etnografii znalazły miejsce i problemy folklorystyki bułgarskiej.

Kiedy rozpatruje się rozwój folklorystyki bułgarskiej przed II wojną światową, konieczne staje się wydzielenie kilku ważnych momentów. Pierwszy — to dziedzictwo, jakie współczesna folklorystyka posiadała z przeszłości. Zainteresowania ludową twórczością poetycką pojawiły się w Bułgarii w pierwszym dziesięcioleciu XIX w. i były m. in. reakcją na idee romantyzmu.

Pierwszym organizatorem narodowej folklorystyki bułgarskiej był Arniłow (1787 - 1847). W latach 40-tych i 50-tych XIX w. działalność folklorystów skupiała się na zbieraniu i publikowaniu pieśni, bajek i przysłów. Najbardziej znanymi postaciami na tym polu byli: bracia Miladinowie, L. Karawelow, M. Drinow, D. Matow, St. Wraz, K. Szapkarew. Po wyzwoleniu rozpoczęła się systematyczna i zorganizowana działalność folklorystów. We wspomnianym już artykule Sziszmanowa zostały postawione trzy zadania: 1) zbieranie i wydawanie materiałów z zakresu folkloru; 2) naukowe badanie twórczości ludowej w Bułgarii i w innych krajach; 3) popularyzacja folkloru wśród społeczeństwa. Największe sukcesy zanotowano w pierwszym punkcie programu. Zgromadzono olbrzymi materiał faktograficzny z zakresu pieśni, bajek, legend, podań, przysłów i zagadek.

W 1905 roku M. Arnaudow w pracy *Byłgarskite narodnije skazki* dokonał pierwszej i jedynej do tej pory w Bułgarii klasyfikacji tego rodzaju folkloru. Prowadził też teoretyczne wywody na podstawie zgromadzonego materiału. Arnaudow był w zasadzie pierwszym teoretykiem z zakresu folklorystyki w Bułgarii.

Drugim ważnym czynnikiem w historii folklorystyki było wykorzystanie doświadczeń folklorystyki radzieckiej. Częste kontakty z folklorystami tego kraju doprowadziły do wydania przez Rosjan kilku prac z zakresu folkloru bułgarskiego (praca Derżawina, Krawcowa, Bezsonowa).

Rozwój folklorystyki do 1944 roku przebiegał nieco inną drogą niż etnografii. Wynikało to z faktu, iż folklor stał bliżej literatury (literaturowedenija). Folklorysty skupieni byli w kilku ośrodkach: w Ministerstwie Narodnego Proswieta, w Bułgarsko Narodno Obsztestwo, w Muzeum Etnograficznym w Sofii.

Pierwszym zadaniem, jakie postawiono przed folklorystyką bułgarską po 9 IX 1944 roku, było zbadanie świeżej jeszcze w pamięci dziedziny kultury — folkloru antyfaszystowskiego i partyzanckiego. Najważniejszymi pracami z tej dziedziny były prace W. Stoina *Narodni partizanski pesni*, Kaufmana *Sewremennata rewolucjonната pesen* i Kojnakowa *Par-*

tizanckija folklor w Płowdiwsko. Należy podkreślić, że Bułgaria była pierwszym krajem z obozu socjalistycznego, który podjął badania w tym zakresie.

Po wojnie folklorysty zajmowali się dwoma głównymi kierunkami badawczymi: 1) poznaniem współczesnych zjawisk w folklorze; 2) badaniem folkloru tradycyjnego.

Główną uwagę skierowano na pierwszy dział badawczy. Zajęto się badaniami, które ukazały i umożliwiły poznanie „nowego” w folklorze. współczesnych przejawów tradycyjnych form folkloru, perspektyw jego rozwoju w przyszłości.

Drugi dział badawczy także był penetrowany w całej rozciągłości, chociażby z tego względu, że posiadał kilka słabo poznanych jeszcze aspektów, jak: niedostatecznie zbadane przysłowia i powiedzenia ludowe, słabo poznany folklor okresu kapitalizmu, folklor miejski. Prace badawcze prowadzone są na marksistowsko-leninowskich podstawach z pełnym wykorzystaniem metody historycznej (Romanska, 1965, s. 34).

Rozpatrując osiągnięcia folklorystyki bułgarskiej po II wojnie światowej trzeba zauważyć kilka zasadniczych punktów. Przede wszystkim pojawiło się kilka prac o charakterze uogólniającym, syntetycznym z zakresu bułgarskiej ludowej twórczości poetyckiej, m. in. *Byłgarsko narodno tworczestwo* (praca zbiorowa pod redakcją Keremidczijewa), *Byłgarskite narodni pesni* (Iwanow), *Byłgarski folklor* (Romanska).

Wzrosła ogólna liczba wydań z zakresu folklorystyki. Wydania te mają różny charakter, od typowo naukowego, aż do ujęć popularnych. Do tych pierwszych należą na pewno tomy od XLIV do LII periodyku „Sbornik za Narodni Umotworenija”. Zamieszczone są tam bogate i ciekawe zarazem materiały z badań prowadzonych m. in. w Sofii, Kopriwstici, w Rodopach, Tracji i Banacie.

Zauważyć jednak trzeba, iż folklorystyka bułgarska posiada wiele słabo jeszcze poznanych dziedzin. Zaliczyć do nich należy przede wszystkim bardzo zaniedbane badania żywych nosicieli folkloru, ludowych pieśniarzy i gawędziarzy. Chyba najdobitniej świadczy o tym fakt, że do chwili obecnej ukazało się jedynie kilka prac poświęconych temu zagadnieniu. Najważniejsze z nich to: *Folklor od Elensko* M. Arnaudowa jeszcze z 1913 roku oraz monografia G. Keremidczijewa *Diado Wiczo Bonczew* z 1954 roku. Wyraźny jest też brak badań z zakresu form teatru ludowego, mitologii i demonologii.

Przed folklorystyką bułgarską stoi więc kilka zasadniczych zadań: 1) kontynuowanie dotychczasowej polityki wydawniczej z zakresu twórczości poetyckiej; 2) nasilenie prac teoretycznych obejmujących najbardziej charakterystyczne cechy folkloru, jego ruchliwość, dynamiczność na konkretnych przykładach; 3) rozwiązanie konkretnych zagadnień do-

tyczących teoretycznych problemów związanych ze specyfiką folkloru i jego granicami, przejawami, rozwojem i metodyką; 4) kontynuowanie pracy terenowej i prowadzenie badań we wspomnianych już „deficytowych” dziedzinach folkloru, 5) próba stworzenia teorii o współczesnych wzajemnych wpływach między folklorem a literaturą.

Obok niewątpliwych osiągnięć folklorystyka bułgarska posiada zatem jeszcze wiele luk, uzupełnienie których jest najważniejszym zadaniem postawionym na najbliższe lata.

WYBRANA BIBLIOGRAFIA

1. M. Arnaudow, *Kukieri i rusalii*, „Sbornik za Narodni Umotworenija”, kn. XXXIV, Sofia 1920.
2. M. Arnaudow, *Grycki wlijanija w bylgarskita folklor*, cz. I, Sofia 1923.
3. M. Arnaudow, *D. Marinow a bylgarskata narodouka*, TSU ist.-fil., t. XXXVIII, Sofia 1942.
4. B. Bożikow, *Naroden etnografski muzej pri BAN. Systojanije i zadaczi*, „Izwestija na Etnografski Institut i Muzej”, kn. VIII, 1965, s. 37-50.
5. J. Byczkowski, *Mniejszości narodowe w Europie*, Opole 1976.
6. J. Czekanowski, *Człowiek w czasie i przestrzeni*, Warszawa 1967.
7. P. Dinekow, *Bylgarski folklor*, Sofia 1959.
8. Ch. Gandew, *O współczesnej metodologii marksistowsko-leninowskiej i problemach etnografii bułgarskiej*, „Etnografia Polska” 1968, t. XXI, s. 414-431.
9. W. Georgijew, *Wyprosi na Bylgarskija etimologija*, Sofia 1959.
10. I. Georgijewa, D. Maskowa, L. Radewa, *Terminologiczna sistema na krywno rodstwo u Bulgarite*, „Izwestija na Etnografskija Institut i Muzej”, k. XIV, 1972, s. 159-172.
11. T. Kolewa, *Siemiejstwo i siemiejni odnoszenija u rodopskite Bylgari (w:) Narodnoto i bitowo obsztnost*, Sofia 1970.
12. L. Markowa, *Etnografskaja nauka w Narodnoj Respublice Bolgarii. (w:) Etnografija w stranach socjalizma*, Moskwa 1975, s. 62-94.
13. H. Mruszczał, *Bulgaria*, 1971.
14. W. Mole, *Sztuka Słowian Południowych*, Wrocław 1962.
15. R. Peszewa, *Za osnovite nasoki na Bylgarska Etnografija*, „Izwestija na Etnografskija Institut i Muzej” 1963, kn. VI, s. 241-250.
16. A. Primowski, *Bit i kultura na Rodopskite Bylgary. Materialna kultura*, „Sbornik za Narodni Umotworenija” 1973, t. LIV.
17. St. Romanski, *Etnografskata karta nowaj rumynskaj Dobrudzy*, Sofia 1929.
18. I. Šišmanow, *Znachenieto i zadaczata na naszata etnografija*, „Sbornik za Narodni Umotworenija, Nauka i Kniznina”, Sofia 1989, s. 3-30.
19. T. Todorow, *Sowjetskaja etnografija i nejoto znaczenije za bylgarskija etnografija. Nauczna Sesja*, Sofia 1957.
20. Ch. Wolkarelski, *Etnografia Bulgarii*, Wrocław 1965.
21. M. Welewa, *Sintez na etniczeskite elementi w bylgarskoto o narodno oblekto*, „Izwestija na etnografski Institut i Muzej” 1965, t. VIII, s. 60-71.
22. A. Zadrożyńska-Barącz, *Nowa dziedzina deficytowa — etnografia Europy*, „Etnografia Polska” 1970, t. XIV, z. 2, s. 207-214.

ETHNOGRAPHY IN BULGARIA

(Summary)

The early stage of ethnographic interests in Bulgaria dates back to the second half of the 18th century and is closely connected with Bulgaria's struggle for independence. The origin of interests in Bulgarian folk culture, however, goes back to the first half of the 19th century and results from the development of a folkloric movement. Propagators of this movement assumed that there is an enormous wealth of folklore among country people, which should be brought out. Intellectual culture as well as folk poetry and folk oral literature were especially taken into consideration.

The oldest known Bulgarian folk songs date back to the 16th century. They can be found in an old manuscript from Kostursko. V. Karadzic and J. Wanelin, two Slavonic collectors, stimulated the people's interest in their own folk culture. Some other researchers, as, for example, the Miladinowows, S. Werkowić and G. S. Rakowski, made the first attempts to interpret the genesis of Bulgarian tribes (M. Drinow).

I. Sziszmanow started the collection of ethnographic specimens and set up a basis for scientific research. In 1889 he published an article "*Znaczenieto i zadaczata na naszata etnografija*" which was an embryo of scientific ethnography.

From the beginning of the nineties of the 19th century scientific ethnographic centers (Ministerstwoto na Narodnoto Prošwesztjenje, National Ethnographic Museum) and folkloric movement were developed and first periodicals ("*Sbornik za Narodni Umotworenija*", "*Nauka i Kniznina*", "*Izwiestija na Narodnija Etnografski Muzej w Sofija*") were published. Traditional folk culture was the major subject of research, although nonprofessional collecting of various data prevailed.

M. Arnaudow, D. Marinow, D. Matow, L. Miletic and St. Romanski were the most known Bulgarian scientists before the II World War.

After 1944 ethnography became a historical discipline. Ethnographic museums in Bulgaria play quite an important role in protecting specimens of traditional folk culture. The biggest as well as the oldest museum is the National Ethnographic Museum in Sofia; there are some others in Plowdiw, Rajkowo, Smoljan, Varna and Burgas. The only skansen-museum, called "Etyr", is located in central Bulgaria near Gabrowo.

Bulgarian ethnography is based on dialectical and historical materialism using historical and comparative methods. There are two trends in the domain of scientific research; one of them is connected with the ethnography of Bulgaria, while the other is concerned with Slavonic ethnography, especially Balkan studies.

The following problems are of major interest:

- ethnic history of Bulgarians and relics of non-Bulgarian origin in contemporary Bulgarian folk culture (A. Primowski, M. Walewa, D. Marinow, T. Kolewa, S. Genczew, P. Pietrow, P. Dukow, I. Kojew);
- genesis of dialectical and cultural differentiation (Ch. Wakarelski, Stojkow);
- traditional peasants' family — kinship system and terminology (R. Peszewa, I. Georgijewa, D. Markowa, L. Radewa);

— ethnography of modern times — contemporary ethnic processes leading to cultural consolidation and integration, cultural and living changes, different aspects of traditional folk culture and its role in contemporary national culture — field research in the village of Gromada (T. Kolewa, G. Michajłowa, B. Tumangełow, S. Genczew).

Investigations on ethnocultural and ethnosociological processes occurring in agricultural and industrial areas are the most important for Bulgarian ethnographers. They aim at increasing in thoroughness the investigations on disappearing traditional folk culture in different ethnographic regions; such subjects as transportation, fishing and hunting and relationships between different ethnic groups are especially taken into consideration.